

ԵՌՌՌՄԱ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻ 17.

1859

Բ. ՀԱՅՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՄ ԳԻՊՈՒՐԿ

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Առաջակաց խոյնը:

էս գիշերանց Վեֆելսպուրկին Տին ամրոցին ստորերկեայ եւ ինայլութեամբ լուսաւորեալ կամարի մը տակ գաղտնի ֆէֆէ ժողոված էր եւ ֆէֆէ ծառաներէն չորսը զԳիպուրկ բանաէն հանեցին եւ իր շղթաներովը ան զարհուրելի կամարին տակը տարին: Եւոր Գիպուրկ ներս մտնելու ատեն դիմակաւորեալ սեւ ասպետները, սեւով պատած աթոռներու վրայ նստած տեսաւ, մուտքին վրայ կրթնեցաւ կեցաւ: Ետքը հաստատուն քայլերով յառաջ գնաց եւ ժողովոյն մէջ տեղը կենալով կը հարցընէր. «Ո՞ւր եմ»:

«Գիպուրկ, Վէսթֆալիայի սուրբ դատաստանի առջեւն ես, քու վրագ ամբաստանութիւններ կան», պատասխանեց ֆէֆէ դատաւորներէն մէկը:

Գիպուրկ հանդարտութեամբ սեւ ասպետները կը քննէր, մէյ մ'ալ յանկարծ, կարծես թէ կայծակէ զարնուած, դողալով քանի մը քայլ ետ քաշուեցաւ:

«Տէր Աստուած», դռնեց սարսափմամբ. «անդէօք աղէկ կը տեսնեմ: Կարելի բան է. չէ նէ պարզ կատակ մըն է: Ո՞՛հ. Աստուած տար թէ անանկ բան մ'ըլլար: Ի՞նչ. դուն եղբայր Յովհաննէս, դուն իմ թշնամեաց գլուխը, դուն ֆէֆէ դատաւորաց մէջ: Չէ, չէ կարելի բան չէ, դուն ասանկ մէկը չես կրնար ըլլար: Դուն, զարհուրելի կերպարանք, որ հոն սարսափելի արիւնային դատաստանին գլուխն անցած նստած ես, մէյ մը ձայնդ լսեցուր. կ'աղաչեմ չէ մի ըսեր, Երկնից սիրոյն համար, ըսէ, ըսէ որ դուն իմ Յովհաննէս չես»:

«Գիպուրկ, դժբախտութեամբ աղաչանքդ չեմ

կրնար կատարել», պատասխանեց զարհուրելի կերպարանքը: Պէտք է որ հաստատական պատասխանեմ, որովհետեւ ես Յովհաննէս Վեֆելսպուրկն եմ, դուք եւ գահատէր սուրբ ֆէֆէ, եւ աս սուրբ պաշտօնիս մէջ ես ոչ քու Յովհաննէսդ եւ ոչ ալ բարեկամդ, այլ սուրբ արգարութեան պաշտօնեայն եմ»:

«Ո՞ր երկինք, բարերար, ամենազօր Աստուած», դռնեց Գիպուրկ զարհուրանօք. «Ինքն է: Ձայնն ալ իրեն ձայնն է, եւ ինքն ալ հաստատեց թէ ան է: Նաեւ բարեկամութեան դադրելն ալ իմացուց: Ուրեմն դուն Յովհաննէս, դուն եղբայր, դուն իմ դատաւորս պիտի ըլլաս»:

Գիպուրկ խորունկ շունչ մ'առաւ եւ աչքէն արցունք մ'ինկաւ: «Յովհաննէս», ըսաւ քիչ մ'ատեն լուռ կենալէն ետքը, «եւ քու վրագ բնաւ ասանկ կարծիք մ'ունեցած չէի: Քանի մը վայրկեան յառաջ ո՞վ կրնար համարձակիլ զքեզ անհաւատարիմ եւ մատնիչ համարելու. եւ եթէ որ մէկն ասանկ կարծելու ըլլար, համարձակութեամբ երեսը կը զարնէի ու կ'ըսէի թէ անամօթ ստասաց մըն է: Քառասուն տարիէ ի վեր զքեզ իմ բարեկամն կ'անուանեմ եւ իբր եղբայրս կը սիրեմ: Աստուած՝ որ ամենագէտ է, վկայ է թէ ան ատենէն ի վեր զքեզ ինչպէս սրտանց կը սիրէի: Չէս յիշեր մեր երգումը, զոր Աստուծոյ ըրած ենք իրարու հաւատարիմ մնալու համար: Ես նոյնին մինչեւ հիմակ հաւատարիմ գտնուեցայ, եւ զքեզ քանի մը վտանգներէն ազատեցի: Յովհաննէս վախցիր Աստուծմէ եւ երգմանդ հաւատարիմ եղիր: Նայէ, քու բարեկամդ ու եղբայրդ առջիկ կեցած է իր շղթաներովը, ինք անմեղ է, եւ դուն զանի կարող ես փրկել: Ուրեմն, սիրելի բարեկամ իբր անմեղութեանս պաշտպան յառաջ եկուր եւ փրկէ զիս»:

«Իրելի Գիպուրկ», կրկնեց դուքսը դողդոջուն ձայնով, «դուն միշտ կը մոռնաս թէ աս սուրբ տեղը դիմացդ եղողն ո՞վ է: Աս վայրկեանիս մէջ ես քու Յովհաննէսդ չեմ, այլ սուրբ ֆէֆէ՝ գահատէրը. հոս քու բարեկամդ չեմ, այլ քու դատաւորդ, եւ աս սուրբ գահին վրայ պէտք է որ ամէն մարդկային նկատումները մոռնամ, եւ արգարութիւնն ամենայն խստութեամբ կատարեմ: Կրնաս երեւակայել, սիրելի

Գիպուրկ, իմ սրտիս մեծ ցաւը, զոր կը զգամ եթէ որ իմ սուրբ պարտքէս ստիպեալ զքեզ մահուան դատապարտելու ըլլամ,»

«Իսկ Զովհաննէս, կրկնեց Գիպուրկ, «քու Վոթֆրիտդ առանց դատելու անշուշտ պիտի չդատապարտես, ապա թէ ոչ, չէ թէ միայն բարեկամութեանդ այլ նոյն իսկ արդարութեանդ վրայ ալ կրնամ տարակուսիլ: Ըսէ ինծի մահուան արժանի ըլլալու Խնչ յանցանք ըրի,»:

«Ստոյգ է, սիրելի Գիպուրկ, պատասխանեց դահատէրը «որ ամբաստանելոյն խօսածներն երկայն բարակ մտիկ ընելը մեր սովորութեան եւ հիմակուան սահմանադրութեան դէմ է, ամբաստանութիւնը կը լսենք, ամբաստանողին երգում ընել կու տանք, եւ ամբաստանեալը կը դատապարտենք: Առջի երկու պայմաններն արդէն եղած են, եւ միայն վճիռը մնացած է: Բայց որովհետեւ դուն իմ բարեկամս ես, եւ ես զքեզ ազատել կը բաղձամ, անոր համար աս անգամ բացառութիւն մ'ընել կ'ուզեմ,»:

«Ուրեմն լսէ, սիրելի Գիպուրկ թէ զքեզ Խնչ բանի մէջ կ'ամբաստանեն: Դուն տասը ասպետաց ամիրոցներ եւ Միւնսթէնթալի աբբայութիւնը կործաներ ես, վանքին ինչքերը բոլոր յափշտակեր, եւ Վէրվարիուս աբբան քու ձեռքդ զարկեր սպաններ ես: Սուրբ Ֆեֆէն օրինաց համաձայն այսպիսիները մահուամբ կը պատժուին: Ո՛հ, դժբախտ Գիպուրկ, Խնչպէս կ'ուզէի զքեզ ազատել եթէ կարելի ըլլար: Բայց բոլոր ժողովականք քեզի դէմ են, եւ եղած սուրբ երգում մը, ազատութեան բոլոր յոյսն անկարելի կ'ընէ,»:

«Դուր ժողովականք սուտ կը խօսին, գոչեց քաջութեամբ Գիպուրկ. «սուտ կը խօսին որովհետեւ վրաս ասանկ յանցանքներ կը դնեն: Դուն ալ գիտես Զովհաննէս որ աս յանցանքներն անամթ ստեր են,»:

«Ստոր վրայ միմուալ եւ ընդհանուր տժգուհութիւն մը լսուեցաւ: «Սուրբ Ֆեֆէն նախատեց, գոչեցին բանի մը բերաններ «Մահուան տասնպատիկ արժանի եղաւ,» գոչեցին միւսները:

«Վահատէրն իղմէ իմ անձիս պաշտպանութիւնը պահանջեց, կրկնեց Գիպուրկ, «ուրեմն իմ համառօտ պաշտպանութիւնս լսեցէք,»:

«Օհիս կ'ամբաստանեն թէ տասը ասպետաց ամիրոցներ քանդած եւ աւար առած ըլլամ: Ամբաստանողը կը հրաւիրեմ որ տասն ամիրոցներէն միայն մէկ հատն անուանէ,» Գիպուրկ աս լսաւ եւ քիչ մ'ատեն պատասխանի սպասեց: Բայց որովհետեւ ամէն մարդ լուռ կեցաւ, խօսքն սկսաւ յառաջ տանիլ: «Այլ լռէք, համրացա՛ք: Խնչո՞ւ չէք խօսիր, ինչո՞ւ յանցանքս երես չէք զարներ: Ի՞նչ, տկար եւ մահկանացու մարդէ մը Աստուծոյ աւելի կը վախնաք, որուն առջին սուտ զրուցեցիք եւ սուտ երգում ըրիք,»:

«Չայնդ քաջէ, անամթ, լռէ զԱստուծոյ առաջդ,» պոռագին շատերը միաբերան ժողովքին մէջ:

«Երեցէք ինծի սուրբ դատաւորներ, կրկնեց Գիպուրկ առանց վախի. «ան ատեն կը լռեմ երբոր անձինս պաշտպանութիւնը կը լմննայ: Ես էական կիտի մը վրայ ալ զիս պաշտպանել կ'ուզեմ: Զիս յանցաւոր կը համարիք դարձեալ թէ Միւնսթէնթալին աբբայութիւնը քանդած եւ Վէրվարիուս աբբան իմ ձեռքս մեղուցած ըլլամ: Յառաջ գայ տեսնենք, մէջերնէդ ո՞վ որ զիս այսպիսի յանցանք յանցաւոր ամբաստանած է նէ: Թող իր ամբաստանութիւնն իմ առջեւ ալ նորոգէ,» Գիպուրկ նորէն կեցաւ:

«Ի՞նչ, նորէն կը լռէք: Մէջերնէդ մէկն ալ չ'ըհամարձակիր յանցանքս ցուցնելու: Բայց ի վերայ այս ամենայնի երգում ըրած էք: Գուր Գիպուրկէն վախնալու բան մը չունիք որ անդէն եւ շղթայիք կապեալ առջեւիդ կեցած է, եւ այսպէս սուտ յանցանքները կրկին եւ կրկին անգամ կը հաստատէք, զոր սուրբ Ֆեֆէն եւ Աստուծոյ առջին զարհուրելի երգմամբ մ'ալ հաստատած էք: Նորէն կը լռէք: Ի՞նչ, կը կարծէք որ ինծի պատասխանելու պարտական չըլլա՞ք: Թէ որ ասանկ կը կարծէք, ան ատեն աս դատաստանական ձեւերն Խնչ բանի կը ծառայեն: Խնչո՞ւ դատի նստեր էք: Աշխարհքիս մէջ ո՞ր դատաստան առանց լսելու դատապարտելու իրաւունք ունի: Բայց դուք զիս լսեցիք, անմեղութիւնս տեսաք, եւ թէ վրաս ամենափոքր յանցանք մը չէք գտներ: Ուրեմն սուրբ Ֆեֆէ դատաւորը շղթաներս քակելու եւ զիս ազատ թող տալու մի դանդաղեք: Դուն Զովհաննէս, դուն բարեկամս, դուն առաջին եղիր ինծի ազատութիւնս աւելտելու: Հրամայէ սա ծառայից որ շղթաներս քակեն, որ ազատութեամբ քու բաղկացող թուշիմ, եւ զքեզ իբր եղբայր կրծոցս վրայ ճնշեմ: Խնչո՞ւ կը դանդաղես, բոլոր ժողովականաց մէջ մէկը զիս ոչ յանցանքի մը պարտական ցուցուց, եւ ոչ ալ յանցանք մը հաստատեց: Տես մէյ մ'ի՞նչպէս ամենքն ալ կը լռեն, ոչ որ կը համարձակի սուտը նորէն կրկնելու: Ուրեմն ազատէ զիս, եւ Վեսթֆալեան դատաստանին իբր դահատէր, քու անմեղ եղբայրդ ազատ հրատարակէ,»:

«Զովհաննէս դեռ կը դանդաղիս: Դուն Վոթֆրիտդ, քու անմեղ եղբայրդ դատապարտել կ'ուզես: Թշնամեացս յանցանքին մասնակից կ'ուզես ըլլալ, անոնց պէս անմեղի մ'արեամբ ձեռքդ արտաւել, եղբայրասպան ըլլալ եւ ասով սուրբ Ֆեֆէ առաջակաց բոյն դարձնել կ'ուզես,»:

Ստոր վրայ Ֆեֆէ դատաւորներն երկու ձեռքերով ականջնին խփեցին եւ զարհուրելի ձայնով մը կը պոռային, «Վահատէր յանուն Աստուծոյ եւ սուրբ Ֆեֆէ կ'երգուընցնենք զքեզ որ աս հայհոյքն վճիռը տաս,»:

Ի՞նչ ատեն դահատէրը դողդոջուն եւ մարած ոձայնով մը իր անմեղ բարեկամին վճիռը տուաւ: Գիպուրկ աչքերը գետինը խոնարհեցուցած կը լսէր:

Քանի մը վայրկեան խոր լռութիւն մը տիրեց: Վերջապէս Գիպուրկ աչքերը վեր վերցուց որոնց վրայ արցունքը կը փայլէր, եւ բերանը բացաւ եւ ըսաւ.

“Աս լռելը դուցէ լաւագոյն է քան թէ խօսիլը: Մեր Փրկիչն ալ կը լռէր զինքն անմեղութեամբ դատապարտած ատենին: Բայց դժբախտութեամբ անոր համբերութիւնն ու հոգւոյ զօրութիւնը ինծի կը պակսի: Արովհետեւ առանց գլխուս մազերը տնկուելու եւ առանց երակացս մէջ արեան շրջանը խառնակելու դատաւճուոյս որուն բերնէն գալը չեմ կրնար մտածել: Ստոյգ է մահունէ չեմ վախնար, դուք իսկ արդէն վկայ էք որ հարկեր անգամէն աւելի աներկիւղ անոր դիմացը ելած եմ: Բայց զիս սարսափեցընող մտածմունքն ան է որ Յովհաննէս՝ զոր ես իբրեւ իմ անձս կը սիրէի, իմ մատնիչս եւ սպանիչս կըլլայ: Յովհաննէս՝ իմ վտանգովս կեանքդ փրկած ատենս եւ քու իմ կրծոցս վրայ կոթնած շնորհակալութեան արցունքը թափած եւ զիս կենացդ փրկիչը կանչած ատենդ, մաքեղ բնաւ չէր անցներ որ քու կոթփրիտդ հիմայ սա տեղն այսպէս առջեւդ պիտի կենայ: Տես, Յովհաննէս, քու կոթփրիտդ կը մեռնի, բայց քեզի չեբարկանար: Չէ, չէ իմ անմեղ արիւնս քու վրագ չգայ, Աստուած քեզի իր դատաստանին առջեւն ելած ատենդ ներէ: Աղէկ դիտեմ որ իշխանութեամբ ու պատուով կուրցած չըլլայիր, այսպիսի սարսափելի յանցանք մը չէիր գործեր: Բայց դուն դժբախտ Յովհաննէս մեր հին բարեկամութեան սիրոյն համար մեռնելէս յառաջ ինծի երեք բան շնորհէ:”

Լուսնն ան ըլլայ որ խեղճ ամուսնոյս եւ մէկ հատիկ որդւոյս խնայուի: Երկրորդը՝ որ իմ ծեր ծառայիս Պեննոյին աղատութիւն տրուի, մահունէս յառաջ ինծի հետ առանձին խօսելու: Երրորդ որ զիս մահուն պատրաստելու համար ինծի քահանայ մը խաւրովի:”

Երեք աղաչանքներն ալ ընդունելի եղան, եւ Քրիստոս ծառայից հրամայուեցաւ որ զինքը նորէն բանտ տանին եւ մէկ ժամ ետքը գլխատեն: Գիպուրկ զբան առջեւէն արտասուելից աչօք դարձաւ, նորէն մէյ մ’ալ դահատիրոջ նայեցաւ եւ խեղճ ձայնով մը գոչեց իրեն “Յովհաննէս միտն բարով, բայց դուն ինծի գէշ ըրիր: Եւ աս բանը քեզի բարերար Աստուած ներէ: Ինծի նայէ, մէկ ժամու մէջ Գունիկուհիտայիդ քովն եմ: Անշուշտ ան ալ քեզի պիտի ներէ: Աստուած տայ որ գոնէ անդին իրարու հետ տեսնուինք:”

Գիպուրկ քահանայի մը ձեռք մահուն պատրաստուելէն եւ անկէ յաւիտենական կենաց հացն ընդունելէն ետքը, իր ծեր Պեննո ծառան բանտը մտաւ: Հերս մտած եւ տիրոջը ոտքն ինկած ատեն երեսին քոյնը նետած էր եւ կը դողար: Պեննո աւոր ծռակը բռնեց եւ արտասուօք կը թրջէր:

“Ո՛հ, Աստուած ողորմի, գոչեց ծեր Պեննո

քիչ մ’ատեն լռելէն ետքը: “Սիրելի տէր, ի՞նչ դարհուրելի բան լսեցի: Աստուած տար որ ստոյգ չըլլար: Լսեցի որ պիտի մեռնիք եղեր: Ըսէք, սիրելի տէր. ըսէք մէյ մը թէ խօսածս սոսու է: Արովհետեւ ասանկ բան մը ձեր բարեկամին տունն անկարելի է:”

“Ստոյգ ելիր, սիրելի Պեննո, կրկնեց հանդարտութեամբ տէրը: “Քաջալերուէ եւ մտիկ ըրէ: Քու լսածդ, սիրելի Պեննո ստոյգ է: Ե՛ս ալ ժամ մ’առաջ քու կարծիքդ ունէի, ես ալ կը կարծէի որ բարեկամիս տան մէջ ինծի ասանկ բան մը չիկրնար պատահիլ: Բայց մարդու վրայ վստահիլ չըլլար եղեր: Բարեկամս իր տան մէջ տէր չէ: Իմ վերջի անգամ հոս գալէս ետքը, աս տեղը չարագործաց բոյն եղեր է: Աս անկրօն, անաստուած եւ անխիղճ մարդիկ իմ ցմահ թշնամիներս են: Մինչեւ որ զիս ձեռքերն չձգեցին նէ չհանգչեցան: Աս մարդիկներն իմ բարեկամս կուրցընելով իրենց ձգած եւ իմ մասնիչս ըրած են: Սիրելի եւ բարի Պեննո միտնութեամբ եւ մի լար թէ որ ժամէ մը լաւագոյն կենաց անցնելու ըլլամ:”

“Ո՛ր մեծագոր Աստուած, գոչեց ցաւով ծեր ծառան. “ուրեմն ձեր մեռնիլն ստոյգ է: Գուք մեռնելու ըլլաք իմ վեճակս ի՞նչ պիտի ըլլայ: Ո՛հ սիրելի եւ բարի տէր, թոյլ տուէք որ ես ալ ձեզի հետ մեռնիմ:”

“Լս անկարելի է, սիրելիս, պատասխանեց Գիպուրկ սրտանց շարժած: “Չէ դուն պիտի չմեռնիս, ես քեզի համար աղաչեցի որ քեզի չդալին: Գուն՝ մահունէս ետքը ամրոցս վաղէ եւ մահունս լուրն իմիններուս տար:”

“Լս ծերս, ես արդէն կորածս ինչպէս աս գործքը պիտի ընեմ, կը հարցընէր Պեննո հեծկըլտալով: “Ես, սիրելի տէր ձեզմէ պիտի բաժնուիմ, ես առանձին տուն պիտի երթամ. ալ ձեզի պիտի չկրնամ ընկերանալ, ձեզի պիտի չկրնամ ծառայել: Ո՛հ տէր աս բանս չեմ կրնար ընել: Այսչափ տարիներէ ի վեր բոլորովն ձեզի հետ ապրեցայ, հիմայ ձեզմէ պիտի բաժնուիմ: Աս աշխարհքիս վրան ալ զձեզ պիտի չտեսնեմ: Ո՛հ, Տէր ալ չեմ կրնար ապրիլ: Ծեր եւ բարի ծառան աս ըսաւ եւ սկսաւ բարձրաձայն լալ:

“Բարի եւ հաւատարիմ Պեննո, կ’ըսէր Գիպուրկ շարժած, “հանդարտէ եւ ալ մի լար: Տես մէյ մը, ինծի ալ ի՞նչ ըրիր, բռնի աչքէս արցունք իջեցուցիր: Երեսուն տարիէ ի վեր, ասի աչացս մէջ տեսած առջի արցունքդ է: Բայց զիս յարտատուս շարժողն, սիրելի Պեննո քու հաւատարմութիւնդ, քու սէրդ է: Բարերար Աստուած քեզի փոխարէնն հատուցանէ: Բայց սիրելիս ալ մի լար, ապա թէ ոչ, ասով սիրտս աւելի կը շարժես եւ իմ հրաժեշտս աւելի կը դժուարցընես:”

“Երեքէք ինծի տէր, պատասխանեց Պեննո. “ալ չեմ ուզեր լալ. կ’ուզեմ հանդարտիլ: Երկնից

եւ աստուածային Նախախնամութեան դէմ չեմ ուզեր տրանջալ, այլ քանի որ ինծի դեռ կրնաք հրամայել, կը հնազանդիմ: Բայց ի վերայ այս ամենայնի այնպիսի մարդու մը, որ ձեր ծառայութեան մէջ ծերացած է, աս ժամուս մէջ ձեր մեռնիլը տեսնելն, եւ ընդ միշտ զձեզ թողուն շատ խիստ ու դժուարին բան է: Երանի՜ թէ Աստուծոյն անմիջապէս տուն դարձած ըլլայինք, եւ աս աւաղակաց պրին պցելութիւն ըրած չըլլայինք: Ուրեմն աս՝ ձեր անբարեկամն է, որուն համար քանի անգամ կեանքերնիդ վտանգի մէջ դրիք, եւ որուն վրան ամէն առթի մէջ պարծանօք կը խօսէիք: Աս ձեր անբարեկամն է որ հիւրասիրութեան իրաւունքն այսպէս անամօթ եղանակաւ աւրեց, զձեզ մատնեց, եւ նաեւ արեան դատաստանին ձեռքը տուաւ: Բարեկամաց հետ ասանկ վարմունք կ'ըլլայ: Աս բանս մարդկութիւն է: Ղեփելսպուրկ ձեզի դէմ՝ անամօթաբար վարուեցաւ եւ ձեզի Զուգայ մ'եղաւ: Ստուգիւ ձեր բարեկամութեան եւ ձեր հաւատարիմ սիրոյն անարժան գտնուեցաւ,:

«Աս խօսքերն հիմայ մէկ դի թող, սիրելի Պեննո, պատասխանեց Գիպուրկ քաղցրութեամբ, «Զովհանէս միշտ ասանկ չէր: Անի երբեմն հաւատարիմ բարեկամ եւ ազնիւ մարդ մըն էր: Չար մարդիկներ զինքն ապականեցին: Ես իրեն թողութիւն տուի, Աստուած ալ որ շատ գթած է, ան ալ անոր թողութիւն կու տայ: Հիմալ ինծի նայէ, սիրելի Պեննո, ես քեզի հարկաւոր բաներ ունիմ ըսելու, եւ ժամանակս արդէն հասնելու վրայ է,»:

«Իմ մեռնելէս ետքը դուն տուն դարձիր, եւ երբոր սիրելի ամուսինս զքեզ ողջունելէն ետքը կը հարցընէ թէ տէրդ ո՞ր է, իրեն ասանկ պատասխանէ, «Գիպուրկ ալ չկայ եւ իր հոգին Աստուծոյ ձեռքն է,»: Ըսէ նաեւ իմ սիրելի Վերդուտայիս որ Գիպուրկ անմեղ էր, եւ իբր այր մեռաւ, եւ մեռնելու ատեն ամուսնոյն եւ տղուն անունները կ'արտաբերէր: Թէ ամուսինս եւ թէ տղաս ինծի համար շատ պիտի լան, բայց դուն, սիրելի Պեննո դուն զիրենք մխիթարէ,»:

«Բայց ո՞հ, ես առանց իմ տիրոջս ամրոցն հասնելու ըլլամ, ինչ չարաչար ողբ պիտի պատճառեմ, կը դռնէր բարի Պեննո,»:

«Աստուած զձեզ կը զօրացընէ, պատասխանեց Գիպուրկ, որ աս հարուածը քաջութեամբ ու համբերութեամբ տանէր: Ի մասնաւորի իմ Գունոս մխիթարէ եւ ըսէ իրեն որ ինք իր ծեր մօրը նկատմամբ մխիթարութիւն ու նեցուկ ըլլալու համաձայն այր մ'ըլլայ: Թէ որ ինք միշտ առաքինի եւ քաջ կ'ըլլայ, հօրն օրհնութիւնը բնաւ վրայէն պիտի չպակսի, եւ ան ալ գիտնայ որ հօր մ'օրհնութիւնը որդւոյն տունը կը հաստատէ: Ըսէ իրեն՝ դարձեալ որ մեռնող հօրը վերջին կամքն է որ ինք բնաւ հօրը մահուան վրէժը չխնդրէ, եւ աստուածային խօսքը միշտ մտածէ որ կ'ըսէ՝ «Իմ է վրէժնդ»:

Հարազտ Նոյս, Ամէն անգամ վրան վրէժինդ ու թեան հոգի մը գալու ըլլայ պէտք է որ ինք իրեն յաղթէ եւ թշնամեացը ներէ, ինչպէս որ հայրը մեռնելու ատեն ներեց: Եւ յիշէ ստեպ Վենարին օրինակը որ մեռած ատենը, զինքը խաչ հանդերձու համար կ'աղօթէր: Ինք զինքը յաղթելուն վրայ, սրտին մէջ ստուգիւ մեծ ուրախութիւն պիտի զգայ, ուր որ վրէժ խնդրելովն, որովհետեւ աս գործքը քրիստոնէական գործք մը չէ. միայն դառնութիւն կրնայ ունենալ: Բաց ասկէ, սիրելի Պեննո հրաման կու տամ քեզի, որ միայն իմ տղուս եւ անկէ զատ բնաւ մէկու մը ամրոցի ճիւղին գաղանիքը չայայտես, որովհետեւ մինչեւ հիմալ ալ իզմէ զատ միայն դուն եւ Ռուբերտ աս բանս գիտէիք: Իմ տղես յանուն հօրը խոստում մ'առ որ աս գաղանիքն միայն իր ծոցին մէջ մնայ, եւ ան ծածկուած բարեկամն այնպէս յարգէ ու պատուէ, ինչպէս որ իր հայրը կը մեծարէր, եւ պատրաստ ըլլայ անոր ապահովութիւնն ու կեանքը, ինչքովն ու արեամբը պաշտպանելու: Ըսէ նաեւ իրեն որ աս նկատմամբ ամէն բան իմ բերդապահէս կրնայ տեղեկանալ, որուն ես իմ ձեռնագրովս ալ ամէն բան յանձնած եմ: Սիրելի Պեննո աս ամէն բան հաւատարմութեամբ պիտի կատարես,»:

«Ամէն բան, սիրելի տէր, ամէն բան, ինչ որ ինծի յանձնեցիք նէ կը կատարեմ, պատասխանեց Պեննո:

Ետքը վրայ բանտի դուռը բացուեցաւ եւ երկու ֆէֆէ ծառաներ ներս մտան որ ազնիւ Գիպուրկը մահուան տանին: Ասոնցմէ մէկը ժանգոտած բանալու գուռ մը բացաւ միւսն ալ աղօտ կանթեղով մը ներս մտաւ: Ասոնք Գիպուրկին ալ նշան ըրին որ ներս գայ: Գիպուրկ քաջութեամբ եւ հաստատուն քայլերով, իբր թէ քնանալու սենեակը կ'երթայ, ներս մտաւ: Խղճաձեւ եւ նեղ սանդղէ մը վար իջան: Քսանուեթը աստիճան վար իջնալէն ետքը, վարն ամէն մէկ քայլերին, կամարկերու տակ խիստ արձագանգ կու տար: Իսկ ծեր Պեննոն, ճիւղի մը պէս տժգունած եւ երկու կողմը տատանելով ետեւնէն կ'երթար: Վարը նորէն ժանգոտած երկրթէ գուռ մը բացուեցաւ եւ նեղ ու մութ խուց մը մտան: Հոն միման մէջ կառաւիսարանին քով դիմակաւորեալ մը կը կենար, եւ ձեռքը ճերմակ լաթ մը կար: Եւ յառաջ եկաւ ու դատապարտեալին երկընցուց որ անով աչքը կապեն:

«Չէ, չէ, ըսաւ Գիպուրկ հանդարտութեամբ. «Ես մահը շատ անգամ տեսած եմ եւ անկէ չեմ զարհուրիր,»:

Ետքը վրայ իր հաւատարիմ Պեննոյն վերջի համբոյրը տուաւ եւ նորէն իր ամուսնոյն ու որդւոյն բարեւ յանձնեց: Ետքը ծուներ դրաւ եւ ջերմեռանդութեամբ «Հայր մեր, մ'ըսաւ: Պեննո ալ միատեղ կ'աղօթէր: Ետքը ծառաներէն մէկուն դառնալով ըսաւ «Զովհանէս դքսին ըսէ որ իր բարեկամն իրեն չիբարկանար, այլ իր մշտատեւ սէրը շարունակելով, լաւագոյն կենաց կը փոխադրուի,»:

Վիպուրկ աս ըսաւ եւ իր ծեր գլուխը կառափնարանին վրայ դրաւ, եւ կացինը վզին վրան ինկաւ:

«Ո՛ր բարերար Երկինք, մեծազօր, ամենակարող Աստուած, աղնիւ տէրս ասոր ալ համբերեց, երկինք անոր հոգին իր գոգն ընդունի, գոչեց գողալով հաւատարիմ Պեննո: Արիւնոտ գլուխը ձեռքն առաւ, յարգութեամբ պագաւ, եւ գունատեալ երեսը, արտասուաց հեղեղով լուաց. եւ մազերէն փունջ մը կտրեց եւ նոյն ժամու մէջ զարհուրելի ամրոցը թողուց:

Պէտքը շարունակուի:

ԾԱՂԻՆ ՄԱՍԿՈՒԹԻՆ

Գ. ՍՈՒԵՐ

Արքայածաղիկ (Fritilaria)

Աս ծաղկին յատկութիւնները շուշանին շատ նման են, եւ անկէ քիչ կը տարբերին: Ասոր ամէն տեսակին ծաղիկը վար կախուած եւ սոխը թեփաւոր է:

Ապսերապոսակ Ա. (F. imperialis) Շատ ծանօթ եւ հաւանականաբար Պարսկաստանէն յառաջ եկած պարսիկի ծաղիկ է, ցօղուններուն ծայրը գրօշաձեւ ծաղիկներ ունի, որոնք աղիւտի պէս կարմիր եւ կամ դեղին են: Եւ ծաղկին ամէն մէկ տերեւին յատակի գոյնին վրան սեւ բիծ մը կայ: Թէ գունով եւ թէ ձեւով շատ տեսակներ ունի, կան դժաւորեալ, գոյնզգոյն, բազմաթերթ տեսակներ, եւ կան ալ որ բազմաթերթ եւ գրօշաձեւ են: Ինչպէս ծանօթ է Մայիսին սկիզբը կամ Ապրիլին վերջը կը ծաղկին: Կախուղ բայց շատ աղբով երկիր կ'ուզէ, եւ սոխին շաւնալովը կրնայ բազմացուիլ: Պղտիկ սոխերը զլեւասոր սոխէն բաժնելու եւ զստ անկելու է: Իսկ զլեւասոր սոխը ամէն երեք տարին մէյ մը Յուլիսին պէտք է հանել եւ նորէն անկել: Թէ որ սերմը ժողովուրդու ու անկուելու ըլլայ, կրնայ նոր տեսակներ ալ յառաջ գալ, բայց սերմէն յառաջ եկած տունկը ծաղկելու համար շատ ժամանակի կը կարօտի: Ծաղիկները կտրուելու ըլլան, տունկը կը տկարանայ եւ հետեւեալ տարին՝ սովորաբար կամ չիծաղկիր եւ կամ դէշ կը ծաղկի: Ասոր աղէկ ու խոշոր եւ գեղեցիկ գոյնով տեսակները Հոլանտայէն պէտք է բերել առաւ:

Հասարակ Ա. (F. Meleagris). Հարաւային Եւրոպայի մէջ դաշտերու վրայ կը գտնուի: Աս ալ շատ ծանօթ է, տերեւները նեղ եւ ափսոսաձեւ են, եւ ըստ մեծի մասին մէկ եւ կամ քանի մը բայց կղզեացած ծաղիկներով գոյնին եւ նկարին նկատմամբ շատ տեսակներ ունի: Կան սեւ կամ մուր կարմիր բծերով խառնուած ձերմակ եւ կարմիր, կան դարձեալ դեղին եւ կարմիր կամ աս գոյններով տեսակներ, կան նաեւ բազմաթերթ ալ: Ասի փափուկ ու պարարտ երկիր եւ շուք կ'ուզէ, կրնայ ընծանակի մէջ ալ յառաջ գալ: Ասոր սոխին ծաղկերը բաժնուած ու տնկուած ատենը կայսերապոսակին պէս պէտք է խորունկ տնկել, այլ երկրին երեսէն միայն երկու մասնաշափ խորունկ: Ասոր ամէնէն շատ գտնուած տեսակները են ա) կանախ ծաղիկով, ձերմակ ծաղիկով, բ) խոտալիւնը, մեծ ու դեղին ծաղիկով, գ) ուշ ծաղիկով, սեւ եւ ծիրանիկարմիր ծաղկով, դ) գորշ ձերմակը, ե) անբիծը, զ) բազմաթերթը, է) մէկ ցօղունի վրայ երկու կամ երեք ծաղիկով տեսակը:

Ծաղկին զանազան տեսակը յառաջ բերելու համար, սերմը հասածին պէս կը ժողովի եւ արկեղ մը մէջ կը ցանուի եւ ցրտէն ազատ տեղ մը կը դրուի: Երկրորդ տարին Սեպտեմբերի մէջ, սերմէն յառաջ եկած արմատները, ածուի մէջ երկու մասնաշափ խորունկ կը տնկուի: Հին սոխերը զարդի համար գունդ գունդ կը տնկուին եւ ամէն երեք տարին մէյ մը կամ կը փոխադրուին, եւ կամ կը հանուին ու նորէն կը տնկուին: Իսկ ածեցընելու համար 3—5 սոխ, փափուկ եւ աւաղախառն պարարտ հողով ընծանակի մը մէջ երկու մասնաշափ խորունկ կը տնկուի, եւ ընծանակով մէկտեղ հողոյ տակ խորունկ կը թաղուի. եւ Գեկտեմբերին հետզհետէ տաք խցերու մէջ կը բերուին:

Պարսկական Ա. (F. persica) Մայիսին — Յունիս կը ծաղկի: Ասոր կըր եւ ձերմակէկ սոխին մեծութիւնը նարնջի մը չափ է, աս սոխը 1—3 ոսնաշափ բարձր ցօղուն մը կ'արձակէ, որուն վարի կողմը, երկայն, նեղ, սրածայր եւ կոհակաձեւ խիտ տերեւներով է, իսկ ծայրը 50էն աւելի դէպ ի մէկ կողմը կախուած ծաղիկներ ունի, որոնք բերամիտի ձեւով իրարու վրայ շարուած են: Ծաղիկները բնկուցի մը մեծութիւն ունին, եւ մանուշակագոյն կամ ծիրանեկարմիր են եւ Մայիսին կը ծաղկին: Մեր կողման ձմեռներու խստութեանը համար, պէտք է ձմեռը տերեւներով ծածկել: Ասոց ծաղիկներն ալ կարելի աղէկ չէ:

Պիւռենեան Ա. (F. pyrenica) Պիւռենեան լեռանց վրայ եւ Ռուսաստան կը գտնուի եւ Ապրիլի ու Մայիսի մէջ կը ծաղկի: Տերեւները նեղ, նիզակաձեւ ու ծուռ են, ծաղիկը զանազան գոյններով: Հասարակ արքայածաղիկին պէս երբեմն նաեւ ընծանակի մէջ ալ կը դարմանուի:

ԲԱՂԱՅԻՆ ԵՎ ԶՈՐԱՆԻՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԳՆԱՐ

Վաճառը կոմը, որ մինչեւ Ալեքսանդրական խաղաղութիւնը՝ Բիւմանդեցւոց առաջին պաշտօնեայ էր եւ հիմակ հրաժարեցաւ, իր հայրենեաց պատմութեան մէջ երեւելի եղաւ հին ընտանիքէ յառաջ եկած չէ: Իր հայրը Կիցցայի մէջ հաստատուած էր, եւ Կարդու Ալպերը թաղաւորէն, (հիմակաւանին հօրմէն) ազնուականութեան վիճակ բարձրացաւ: Գամիլը Գալուր 1809ին Գուրին ծնաւ, իր առջի կրթութիւնը նոյն քաղքին մէջ ընդունեցաւ, ետքը Փարիզ եւ Լոնտոն երթալով նոյնը կատարելագործեց: Իրեն սիրական գիտութիւններն էին տէրութեանց գիտութիւններն ու ի մասնաւորի ազգային անտեսութիւն, եւ աս ծիւղելու մէջ ստացած գիտութիւնները, պատճառ եղան, որ կանաչ երեւելի պաշտօններու մէջ մտաւ: Մշակութեան ընկերութեան (Associazione agraria) հաստատուելու ատենն ինքն ալ անդամ եղաւ, եւ մշակութեան հետ նաեւ իր քաղաքական վախճանները յառաջ կը տանէր, եւ քանի մ'ազատականաց հետ «Յարա-Նիւ», Risorgimento գործընդունաւ սուաւ, որով ժողովրդեան մէջ 1847ին սահմանադրական դաշտախարները տարածեց: Բնականաւ տես կը հետեւի որ ան տարուան յազմանց ինքն ալ մասնակից եղաւ, եւ ինքն ալ ստորագրած էր ան թղթին՝ որով ժողովուրդը Կարդու Ալպերէն սահմանադրութիւն

կը խնդրէր: Խորհրդանոցին բացուած առջի տարին, Վա-
փուր պատգամաւոր ընտրուեցաւ, առ տարին թէեւ շատ
առիթներ ունեցաւ բայց իր գործունէութիւնը չըլցուց:
Բայց 1849ին խորհրդանոցին մէջ՝ երբոր կենդանի, աջա-
կողմեան եւ ձախակողմեան (կղերց եւ ազատականաց)
կողմնակցութեան վրայ զօրացաւ, խորհրդանոցին մէջ Վա-
փուրին ազդեցութիւնն աւելցաւ, եւ 1849ին՝ խորհրդա-
նոցը՝ Աւստրիային խողաղութեան պահանջունները, երբոր
անպայման ընդունիլ չէր ուզէր՝ լուծուեցաւ: Ան առնել
տ'Աձեւից մարգէզը զՎափուր դահլիճի մէջ խոթեց: Ար-
տաւի որ՝ տ'Աձեւից զՎափուր իբր Սանդա Ռոզային յաջորդ,
վիկտոր Էմմանուէլին առաջարկած առնելը, թագաւորն
բտա՝ ըլլայ: «Ան մարդն ամէն բանի մէջ պիտի մտնէ», Աս
բտածին՝ կատարեալ գլուխ ելած ըլլալն արդէն զիտնէր:

Սոյոգ է որ նոյն առնել անմիջապէս Վափուր ինքզինք
չցուցուց, որովհետեւ ի սկզբան վաճառականութեան
պաշտօնարանին թերթիակալը ձեռք առած էր, բայց ինքն էր
որ խորհրդանոցին երկու ծայրերն իրարու հետ միացնելով,
դահլիճին հաստատուն նեցուկ մը շինեց: 1851ին ելեւմտից
պաշտօնեայ ալ եղաւ: Աս պաշտօնին համար մեծ կարողու-
թիւն, փորձ եւ գործունէութիւն ունեցող մէկը պէտք էր:
Սարտինիա՝ հաղիւ թէ քաղաքական եւ անտեսական կե-
նաց թմրութենէն արթնցած էր, այնպիսի պատերազմի
բռնուեցաւ, որ երկրին զօրութիւնն ու հարստութիւնը
փճացուց, եւ սրպէս զի Սարտինիա՝ Եւրոպայի տէրու-
թեանց նկատմամբ ունեցած յարաբերութիւնը չիորոնցներ,
առ մեծ վերքը պէտք էր բժշկել, եւ մեծ գործունէութիւն
յուցընէր: Վափուր առ նկատմամբ ամէն կարելի ծիգն բրաւ,
երկրին ազատ վաճառականութեան օգնեց, ծամբաներ եւ
երկաթուղիներ շինեց, գրացի տէրութեանց հետ վաճա-
ռականական դաշնակցութիւններ բրաւ:

Վափուրին բռնած ընթացքը, խորհրդանոցի մէջ
մեծ ընդունելութիւն գտաւ, ասով իրեն պէս ազատական
ընկերները՝ անեական աջ կողմն անցնելու սկսան: Իբր հոն
հասաւ որ դահլիճը կառավարող երկու անձիքը, Վափուր
եւ տ'Աձեւից, խորհրդանոցին մէջ ամէն մէկն իր կողմնա-
կցութիւնն ունէր, եւ հետզհետեւ ելեւմտից պաշտօնեան
կողմնակցութիւնը, պաշտօնից գահերիցուն կողմնակցու-
թեանն աւելի շատնալով, դահլիճին մէջ՝ տարաձայնութիւն
մտաւ որ Վափուրին դուրս ելելով (1852ին սկիզբը) լու-
ծուեցաւ:

Վահլիճը անով զօրաւոր նեցուկ մը կորսնցուց, եւ
նոյն տարի Հոկտեմբերի մէջ լուծուելու պարտաւորեցաւ:
Ըսոր արտաքին մէկ պատճառն ալ Քահանայապետական
աթոռոյն հետ՝ եկեղեցական ընչից նկատմամբ եղած տա-
րաձայնութիւնն էր: Թագաւորը կը տատամէր կը մնար, եւ
չէր գիտեր թէ տէրութեան ղեկն որուն ձեռքը յանձնէ.
պահպանողական կողմնակցութենէ ոչ որ կը համարձակէր՝
այսպիսի առնել, առանց տէրութեան բռնած ընթացքէն
մեծապէս խտորեւելու դահլիճ մը կազմելու: Թագաւորը
զՎափուր նորէն ձեռք առնուլ պատշաճ տեսաւ: Վափուր
նոր դահլիճ մը շինեց եւ նոյնին գահերէց ըլլալով՝ ելեւմտ-
ից գործողութիւնն ալ վրան առաւ: Ինչ որ վիկտոր
Էմմանուէլ ի սկզբան Վափուրին համար բտած էր, նոյնը
հիմայ վերջի ծայրն հասաւ: Վափուր կոմսը չէ թէ միայն
դահլիճին հոգին, այլ նոյն իսկ դահլիճն էր: Իր առջի ծիգն
ան էր որ խորհրդանոցի կողմնակցութիւնները միացնելով

ժողովրդեան վրայ վերնադուլութիւն ստանայ: Սկսաւ ալ
յառաջ երթալ եւ այնպիսի բաներու ձեռք գարկաւ՝ որոնց
իր նախորդները բնաւ ետեւէն չէին ինկած: Թէ եւ Քա-
հանայապետն ու եկեղեցականները դէմ կը դնէին, բայց
անոնց խօսածներուն ականջ չկանելով, եկեղեցական ինչ-
քերը ծախեց: Եւ որովհետեւ իր մտադրութիւնը ուրիշ
նպատակներու ուղղած էր, անոր համար իր բռնած ըն-
թացքը կատարեալ գլուխ հանելը թող տուաւ:

1848ին, Սարտինիայի՝ Իտալիայի նկատմամբ ունե-
ցած դիտաւորութիւնը, որովհետեւ պարապ ելած եւ անկէ
ետքն ալ Նովարայի դէպքովը ծածկուած մնացած էր,
Վափուրին ձեռքով նորէն կենդանութիւն առաւ: Աս դի-
տաւորութեամբ՝ յայտնի էր որ իր նպատակին հասնելու
առջի ծիգը՝ Աւստրիային ձեռքէն Լոմպարտիան յափրտա-
կել էր, զոր երկայն մտածելով, եւ հաստատուն քայլե-
րով յառաջ երթալով բաները կ'եփէր: Աս վախճանին
հասնելու համար տ'Աձեւից Մարգէզին սկիզբը՝ որ էր
զաղլիական ազդեցութիւնը Իտալիային վրայէն հանել մեր-
ժեց: Վափուր «օտարականները», Իտալիայէն մերժել կ'ը-
սէր նէ միայն Գերմանացիները կ'իմանար: Իսկ Վաղլիայի-
ները ներս կանչելով, հայրենիքը զաղլիական դաւառ մ'ը-
նելու վտանգի մէջ դնելով, հազար տարիէ ի վեր Իտա-
լիայի մէջ տիրած, եւ զէշ հետեւութիւններ յառաջ բե-
րած քաղաքականութեան կը հետեւէր:

Սարտինիա արեւելեան պատերազմի մէջ անօգուտ
մասնակցութեամբը, երկրին մեծ զօհեր յառաջ բերաւ, բայց
արեւմտեան տէրութեանց հետ կապուեցաւ եւ Փարիզի
մէջ մեծ տէրութեանց հետ ժողովքի մտնելով փոխարի-
նութիւն մը գտաւ: Հոն նորէն «Իտալական խնդիրը», յու-
ղել ուղեց, հոն խնդիրը յառաջ չեղնաց: Բայց ինք անկէ
անմիջապէս ետքը սկսաւ Ալեքսանտրիան զօրացնել, կամայ
կամայ Վաղլիային հետ բանը եփել, Աւստրիայի դէմ
ուպառնալ: Ասով վերջապէս հիմակուան պատերազմը ծա-
գեցաւ, բայց զանազան պատճառաց համար ինք հրաժա-
րեցաւ:

Վափուր կոմսն իր կերպարանքովը իբր հանգարտա-
բարոյ եւ քաղցր վարմունք ունեցող քաղաքացի մը կը
ստորագրուի, բայց երբեմն երբեմն իր ծածուկ եւ հեռ-
գնական ծիծաղը, արհամարհողի նշան կու տայ: Իբր ծար-
տարախօս չոր է, բայց արտաքայ կարգի անկեղծ եւ կռուե-
լու պատրաստ:

ԲՈՎԱՆԳԵԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԱՆԵՍՏԻՑ

Մարտագիտութեան վրայ:

Մարտագիտութիւն (tactique) բնութիւն կ'իմացուի, պա-
տերազմ մղելու արուեստը, որն որ չէ թէ միայն շատ մեծ ծա-
նոթութիւն կամ գիտութիւն, հապա նաեւ առողջ միտք,
ուղիղ դատաստան, արտաքայ կարգի սրտեւտութիւն ու հաս-
տատուն քաջատրտութիւն կ'ենթադրէ:

Պատերազմը, կամ Յարձակողական կ'ըլլայ եւ կամ
Պաշտպանողական, Օգնիչ եւ կամ Քաղաքական պատերազմ:

Յարձակողական պատերազմն ան առնել կ'ըլլայ, երբոր ազգի
մը պատիւն ու իրաւունքը, նոյնքը բռնաբարող կամ բռնա-
բարելու սպառնացող ազգին դէմ կը պաշտպանուի: Պաշտպ-
անողական պատերազմն մէջ թշնամոյն յարձակումը ետ կը մղուի
ու հայրենիքն անոր դէմ կը պաշտպանուի: Օգնիչ պատերազմն
ան ժամանակ կ'ըլլայ, երբ որ պատերազմի մէջ նեղ մտած
դրացի բարեկամ ազգին օգնական զօրք կը խաւրուի, կամ զանի-

կայ պաշտպանելու համար թշնամին երկրին վրայ յարձակում կ'ըլլուի ի շնորհս բարեկամ ազգին: Իսկ առաջադաս պատերազմ երկրի մը ամենէն մեծ խորապանն ու գծրախոտութիւնն է: Ինչու որ պատերազմը մի եւ նոյն երկրին կամ քաղքին քաղաքացեաց մէջն է:

Աղէկ սպարապետ մը պէտք է ամէն բանէն յառաջ իր ու թշնամւոյն զինուորական զօրութիւնը ճիշդ ծանշայ գիտնայ իրարու հետ կշռելու համար: Եթէ իր գլխաւոր զօրութիւնը ձիաւորաց վրայ կը կայանայ, ան ատեն պէտք է որ դաշտային ու բաց կողմերն ընտրէ զանոնք ճակատեցնելու համար: Իսկ եթէ իր գլխաւոր կարողութիւնը հետեւակաց վրայ է, ան ատեն ատենց համար ալ յետեւային կողմերը, կիրճերը եւ այլն պէտք է ընտրէ: Եթէ որ մէկ կողմին զօրքը բազմաթիւ ու քաջ է, անոր հակառակ թշնամւոյն տկար, նորաժողով զօրքէ բազմաթիւ, եւ կամ երկայն ատեն անգործ կենալով անգոր եղած, ան ատեն կը նայուի որ պատերազմ մըուի, իսկ եթէ հակառակն է նէ ան ատեն պատերազմին ետ կենալու կը ջանացուի: Ասոր համար սպասով դիւր մը, ամուր անցք կամ կիրճ մը կ'ընտրեն, միայն թշնամւոյն յառաջ գալն արգելելու բաւական կը սեպեն, ու կը ջանան ասով ատեն վատարկելու ու պատեհ ժամանակի սպասելու: Թշնամւոյն կը շրջապատեն, ու անոր բանակին մօտ գտնուած աղէկ բարձրաւանդակներն ու դիրքերը կը բռնեն, ու անոր պաշարը եւ այլն կը կտրեն: Բաց ասկից պատենէնքու մէջ կը մնան ու ամենեւին անհաւասար զօրութեամբ պատերազմ չեն ընէր, ու ամէն տեսակ միջոցներ ու պատերազմական հնարքներ կը գործածեն:

Սպարապետ մը պէտք է նաեւ պատերազմի ասպարէզ եղած երկիրը ծանշայ: Ուստի ասոր համար այլ եւ այլ իմաստուն պաշտօնականներու հրամանատարութեամբ փոքր զօրաբաժիններ կը խաւրէ, որ երթան նոյն երկիրը աղէկ մը ծնենն ծանշան ու անոր վրայ տեղեկութիւն բերեն: Աս տեղեկութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր է, երբ որ ուղուի բանակ մը իր թնդանութենով, պարէնով ու բեռնակիր անասնոց ճարակով կարճ ու յարգարեաց ճամբէ մը յառաջ տանիլ: որովհետեւ պէտք է գետերը, առուներն եւ ուրիշ ջրերը աղէկ գիտնալ, որոնց վրայէն որ զօրքը պիտ'որ անցնի, ինչպէս նաեւ անտառներն ու կիրճերը: Աս տեղեկութեամբ ու ծանօթութեամբ սպարապետը կարող կ'ըլլայ իր զօրքն այնպիսի տեղ մը բանակեցնել կամ գետեղել, ուր թէ մարդիկներն ու թէ անասուններն իրենց պարէնը գտնեն: Գարձեալ այնպիսի դիրքի մէջ պէտք է գտնուիլ, որ կարող ըլլայ օգնական զօրք առնուլ, ու թշնամի զօրաբաժիններուն դիմաւոր բանակին հետ միանալու արգելել: Իր զօրքը պէտք է այլ եւ այլ զօրաբաժիններու բաժնել, ու պատերազմի համար յարմար գետին մ'ընտրել: Եւ շարունակ թշնամին անհանգիստ ընելու ի միջակի ըլլալ: Եթէ ծանօթութիւններով տեղեկ կ'ըլլայ նոյն երկրին ինչպիսի ցորեն, ճարակ, բնակիչը, պաճար եւ այլն ունենալուն, եւ թէ սայլ ու գրաստ ունի՞ զօրաց պարէնը հոգալու ու զանոնք փոխադրելու համար:

Սպարապետ մը պէտք է ճշդիւ գիտնալ, թէ իր զօրքը ինչպիսի պարէնի հարկաւորութիւն ունի, ամէն մէկ զուտը որ ըստ օրէ որչափ հաց, խոտ եւ այլն կ'ուզէ:

Սպարապետ մը պէտք է նաեւ գիտնալ հարկաւոր ռազմավարները, զոր օրինակ թնդանութիւններուն, զնդակներուն, ուսմբելուն, վաւարի եւ այլն թիւն ու չափը, որոնք հարկաւոր են պատերազմ մը մղելու, պաշարման ձեռք գործելու եւ այլն, համար:

Օտք կամ բանակ (armée) ըսելով կ'իմացուի, շատ մը զօրաբաժիններու գումարութիւնը, որոնք հետեւակ ու ձիաւոր զօրքէ կը բաղկանան, իրենց հարկաւոր թնդանութիւններով ու կազմածներով: Եւ ամէն մէկն ալ իրենց առանձին հրամանատարն ունի, որն որ իրենց ընկու շարժումներն ու գործողութիւնները կ'իմացնէ:

Հետեւակազօրաց գունդ մը (un régiment d'infanterie) երեք կամ չորս խումբէ (bataillon) կը բաղկանայ, ամէն մէկ խումբն ալ գարձեալ ութ վաշտ (compagnie) ունի: որոնց ամէն մէկը 60—100 հոգի ունի: Պատերազմի ատեն աս թիւերը կը շատան:

Չիաւորաց գունդ մը (un régiment de cavalerie) երեք միջեւ չորս վաշտ (escadron) կը բաղկանայ, եւ ատենց ամէն մէկն ալ չորս հեծելոց վաշտ (une compagnie de cavalerie) կը կազմուի, որոնց ամէն մէկը 50—80 հոգի ունի:

Չէրքերն ասոնք են: Պատրուգաւոր հրացան, Սուխ, Սուր, Ատրճանակ, Թնդանութ ու Սանդ:

Հակառակող (camp) ըսելով կ'իմացուի, բաց դաշտի վրայ տեղ մը, ուր զօրքը կրնայ ճակատ յարգարել ու խել մ'ատեն կենալ: Արդ աւորեալ ճակատող մը, բաւական մեծ ճակատ (front) (այսինքն առջեւի կողմն) պէտք է ունենալ, ճակատ յարգարելու ու ըստ պատշաճի զօրաց պէտպէս շարժում տալու համար:

Հակառակողը նոյնպէս հարկաւոր խորածորները պէտք է ունենալ գնդերը ժողվելու ու ճակատի յարգարելու համար: Հակառակող (այսինքն գնդերուն առջեւի կողմն) պէտք է աղէկ պատասպարուած ըլլալ, այսինքն պէտք է հոն գետ կամ ճակին մը եւ կամ ուրիշ արգելք մ'ըլլալ թշնամւոյն յարձակման դէմ: Կաւե կողմը կամ (թեւերը) այսինքն երկու կողմերը, պէտք են թշնամւոյն յարձակման դէմ ինչ եւ իցէ արգելքներով ամբ բացուած ըլլալ: Գարձեալ ճակատակողը պէտք է ամէն տեսակ իրիկուն իր հարկաւոր պարէնն ունենալ, ու մօտ տեղերը ջուր, փայտ ու ձիերուն համար ճարակ պէտք է գտնուիլ:

Մարտ կամ պատերազմ (bataille) ըսելով կ'իմացուի երկու թշնամի բանակներուն, հետեւակ, ձիաւոր, թնդանութաւ ձիգ զօրաց, իրարու դիմաց դալը, զարնուիլը իրար ջարդելու, բաժնելու ու ի փախուստ աճապարել տալու համար: Արդ զպատերազմ ան կ'ըսուի, որուն մէջ մէկ կողմը կատարեալ յաղթութիւն կ'ընէ, այնպէս որ թշնամւոյն բոլոր զօրաբաժինները ջարդուած, լուծուած ու փնտուած պատերազմի դաշտը թողուլ փախչելու կը ստիպուին: Ասոր հակառակ եթէ միմեկ հետեւակազօրք կամ ձիաւոր զօրքը յարձակում ընէ իսկ զօրաց մեծ մասն անոր մասնակցութիւն չունենայ, ան ատեն ասիկա կռիւ (engagement) կ'անուանուի:

Ն Ո Ր Ք Ի Ր Տ Ե Ր

Նոր օրանալ մը.

Համալրելի լրագիրը: Շէշիւրի քաղքէն Ռուսոֆ Զուլէն հետեւեալ թուղթն ընդունեցաւ:

«Երկրին բոլոր բնակչացը:

Աստուծոյ օգնութեամբ յաղորդուցի ան գիւտը, զոր միջեւ հիմայ բոլոր աշխարհը ետեւէ ինկած էր: Եւստիս օգնաւոր մըն է, որն որ ամէն մարդ գործնականապէս կրնայ գործածել աւանց հոգի, աւանց կազի կամ որպիսի եւ իցէ եղանակաւ օգնապարիկ լեցնելով: Աս նաւը շատ գիւրաւ կը կառավարուի, քննուած, փորձուած եւ կատարելագործուած է: Ա՛յ որ ծիծաղելով գիւտը կը ցնցէ, իրական ճշմարտութիւնը զայն պիտի ամէն կասկածներէն կը բժշկէ: Իմ օգնաւորս էական յատկութիւնները հետեւեալներն են. 1. Ամէն տեղ աւանց արուեստական մեծ գծուարութեան, գեղեցիկ ձեւով եւ աղէկ նիւթէ, մէկ հոգւոյ համար 300 ֆւլէշ, կը շինեմ: 2. Կաւե կողմը երկուսն, ինչպէս նաեւ անոր աղտոտ շարժմանց համար, մէջը եղողը մարմնաւոր ոյժ մը տալու հարկաւորութիւն չունի: 3. Օգնաւորս ամէն ուղղութիւն գիւրաւ կրնայ բռնել, ի բաց առեալ միայն գէպի ետ սուր անկիւնական շարժումը: 4. Ասով ճանապարհորդը որչափ կ'ուզէ կրնայ բարձրանալ, եւ ամէն վայր կենան երբ որ ուզէ կրնայ իջնալ, նորէն երկը, ինչպէս եւ որչափ անգամ որ կ'ուզէ: 5. Խիստ հոյս ալ երբ որ օդի վրայ ճամբայ ընողը զգոյշ եւ աշխարհը կը գտնուի ամենեւին վտանգաւոր չըլլար, եւ անով ի միջակի կ'ըլլայ այնչափ ատեն որչափ որ հետը կերակուր ունի, ճամբայ ընելու: 6. Ամենեւին թուելու չհնամանի, այլ ճիշդ եւ նկարագրական մտօք, օդոյ մէջ ճամբորդութիւն ընելու նաւ մըն է: Ինչեւ հիմակ աս նկատմամբ եղած գիւտերը նախանձելի չեն, իմ գիւտս ալ գիւրաւ հրատաւակել չեմ ուզեր, այլ հասարակութեան կը դիմեմ, եւ կը

